

МИКОЛА АРСЕНИЧ – "МИХАЙЛО", КЕРІВНИК СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ ОУН(Б) (ДО 100-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

У статті висвітлюється життя та діяльність керівника Служби безпеки ОУН(бандерівці) Миколи Арсенича – "Михайла" на матеріалі маловідомих документів Галузевого державного архіву СБУ.

The article is dedicated to the life and career of the head of the OUN Security Service (Banderivtsi) Mykola Arsenych – "Michailo" using a little-known documents of the Branch-Wise State Archive of the Security Service of Ukraine.

23 січня 2010 р. виповнюється 63 роки з дня загибелі одного з керівників українського національно-визвольного руху, члена проводу ОУН(б) в Україні, керівника Служби безпеки ОУН Миколи Арсенича – "Михайла", а 27 вересня 2010 р. виповниться 100 років з дня його народження.

Діяльність СБ ОУН нині досить активно досліджується українськими істориками, тобто історіографія постійно поповнюється новими науковими працями. Серед інших варто відзначити праці Д. Веденєєва, І. Патріляка та О. Лисенка, В. Огородніка, Я. Антонюка, В.Єфименка та інших. Всі вони часто згадують у своїх працях про життя та діяльність Миколи Арсенича. Однак ґрунтовного спеціального дослідження про біографію керівника СБ ОУН поки ще немає.

Актуальність пропонованого дослідження полягає у тому, що в ньому зроблена спроба проаналізувати основні віхи життя та діяльності Миколи Арсенича. До наукового обігу вводяться маловідомі документи з фондів Галузевого державного архіву Служби безпеки України, які ілюструють життя керівника СБ ОУН(б).

М. Арсенич народився 27 вересня 1910 р. в с. Березів-Нижній Яблунівського району Івано-Франківської області [10, 151]. Навчався у Стрийській гімназії. Юнаком брав активну участь у молодіжній організації "Пласт" в Стрию. У середині 1920-х рр. він став членом Української військової організації (УВО), а згодом – ОУН. В цей же час М. Арсенич був членом редакційної колегії часопису "Нове село" [9, 64].

У 1930-х роках М. Арсенич кілька разів заарештовувався польською поліцією за українську просвітницьку діяльність, перебував у різних тюрмах, зокрема в Березі Катувській та львівській в'язниці "Бригідки". Після приходу в Західну Україну радянської влади, М. Арсенич в листопаді 1939 р. переїхав в м. Краків, де в той час перебувала значна кількість керівників ОУН. У 1940 р. він вчився на військових курсах Проводу ОУН.

У Кракові М. Арсенич став одним із керівників підпілля ОУН. У 1940 р. він був призначений С. Бандерою на посаду керівника військової розвідки Проводу ОУН, а у березні 1941 р. – на посаду керівника СБ Проводу ОУН(б). Окрім того, М. Арсенич був учасником Другого великого збору ОУН в Кракові та Третього надзвичайного великого збору ОУН(б) в серпні 1943 р. на Тернопільщині [5, 79-80].

У роки німецької окупації М. Арсенич повернувся в Україну та активно займався розбудовою мережі СБ ОУН(б). Йому вдалося створити сильну централізовану контррозвідку, яка боролася із намаганнями німецьких та радянських спецслужб проникнути до лав ОУН і УПА.

На думку заарештованого НКДБ члена проводу ОУН(б) та командира УПА-Захід Олександра Луцького, М. Арсенич з усіх членів проводу ОУН(б) був найбільш вправним конспіратором та зумів організувати в цьому напрямку всю роботу СБ ОУН зверху донизу. Вже наприкінці 1943 р. всі керівники СБ не підлягали керівникам відповідних проводів ОУН(б), а знаходилися у безпосередньому підпорядкуванні СБ Проводу ОУН(б).

Окрім того О. Луцький відзначив, що М. Арсенич у розмові з людьми був ввічливим і вмів здобувати їх до-

віру. При зустрічі з ним важко було повірити, що він є керівником СБ, яка мала репутацію карального органу ОУН(б) [1, 213-214].

З осені 1944 до весни 1945 р. М. Арсенич переховувався неподалік від Р. Шухевича. Охоронці Шухевича – Іван Когут – "Бродич", Ярослав Бігун – "Чад" та Григорій Каня – "Бистрий" ще у серпні 1944 р. збудували криївку у с. Августівка Бережанського району Тернопільської області. Криївка була збудована під хатою рідного брата "Бродича" – Петра Когута, який на той час був господарем с. Августівки, матеріально забезпечував відділи УПА [6, 14]. Ймовірно, що Р. Шухевич, який з цієї криївки неодноразово виходив на різні зустрічі, зустрічався і з М. Арсеничем.

Інформацію про операцію МВС та МДБ з метою захоплення М. Арсенича у Державному архіві Російської Федерації відшукали дослідники А. Русначенко та І. Білас. Дослідник А. Русначенко схильний вважати, що вона була вершиною досягнень МВС та МДБ цього періоду.

У донесенні начальника одного з відділень відділу по боротьбі з бандитизмом Управління НКВС по Тернопільській області майора Соколова начальнику 1 відділу Головного управління по боротьбі з бандитизмом НКВС СРСР генерал-майору Горшкову від 3 січня 1946 р. зазначалося, що на початку 1945 р. працівникам МВС вдалося захопити живою зв'язкову Р. Шухевича Стефанію Галушку – "Наталку", "Марусю". На допитах вона вела себе мужньо, ні в чому не зізнавалася і свідчила лише про те, що вона є зв'язковою керівника крайового проводу ОУН(б) "Поділля" Івана Шанайди – "Данила" [8, 54-55].

Майор Соколов, який її допитував в Чорткові, уважно все вислухав, і запримітив, що свідчення настільки заплутані, що по ним не можна провести жодних оперативних заходів. Це дало йому підстави вважати, що дівчина приховує щось важливе. Він навмисне завербував її, дав завдання повернутися у підпілля та вбити І. Шанайду, хоча сам був переконаний, що вона втече при першій нагоді. Соколов вирішив провести таку комбінацію: коли С. Галушка втече, її слід затримати спецбійкою НКВС, яка діяла під виглядом бійки СБ ОУН(б) і допитати вже як співробітницю НКВС з метою вивідати всю інформацію, яку вона знає [7, 312-313].

Таким чином, С. Галушка нічого особливого не сказала на слідстві, але згодом стала жертвою хитро спланованих оперативних заходів. За чекістським планом, у серпні 1945 р. її привезли до с. Бишки і звільнили з-під варті. Село було оточене військом, щоб запобігти її втечі. Через деякий час у селі з'явилася провокаційна бійка НКВС, яка діяла під видом СБ ОУН(б), заарештувала С. Галушку, як сексотку НКВС, забрала до спеціально приготованої криївки та допитала. С. Галушка, сподіваючись, що потрапила до своїх, ні про що не здогадалась та розповіла правду. Виявилось, що насправді вона була зв'язковою не у І. Шанайди, а у Головного командира УПА Р. Шухевича і має до нього зв'язок через криївку в с. Августівка [8, 55].

Далі в донесенні було зазначено, що чекісти з ротою бійців виїхали у с. Августівку, де в будинку П. Когута виявили криївку, в якій на той час перебували двоє охоронців Р. Шухевича – "Рибак" (за іншими даними – "Ринчак")

та Ярослав Бігун – "Чад". Під час розкопок криївки "Рибак" застрілювався, а "Чад" був захоплений живим. У криївці було знайдено бібліотеку, друкарську машинку, сім одиниць зброї та інші речі, які використовував Р. Шухевич і його охорона. Окрім того, поруч із схроном Р. Шухевича було виявлено ще одну крийку, у якій господарчий П. Когут тримав чоботи, костюми, цінні речі для потреб УПА. Все це було вилучене чекістами [8, 56]. Особисте майно П. Когута також було конфісковано, а він сам був засуджений до 10 років виправно-трудових таборів. Покарання він відбував у таборах Печори, Норильську та Казахстану, після звільнення жив у с. Струтин біля Золочева де і помер влітку 2001 року [6, 15].

Цікаво, що за день до того в цьому бункері було ще два зв'язкових Р. Шухевича – Григорій Каня – "Бистрий" та "Борис". Через багато років, вже після повернення з таборів, Г. Каня розповів, що вночі перед цими подіями побачив сон, що вхід до криївки засипався. Вважаючи це за погану прикмету, він з "Борисом" залишив крийку, і після їх відходу до неї прийшли "Чад" та "Рибак" [6, 15-16].

На слідстві Ярослав Бігун – "Чад" змушений був розповісти, що в с. Рай Бережанського району Тернопільської області є ще одна криївка Р. Шухевича. Туди негайно було відправлено оперативну групу МВС, однак в криївці Р. Шухевича не виявилось. На той час там були його ад'ютант "Артем" (скоріше за все, це був Василь Чижевський) та окружна провідниця жіноцтва "Легата". "Артем" застрілював "Легату", спробував підпалити хату і утекти, але був поранений в ногу і захоплений живим. У хаті згоріло багато речей та грошей. Як зазначено в документах, "Артем" нічого суттєвого на допитах не розповів [8, 56].

Для продовження заходів з розшуку Р. Шухевича та М. Арсенича Ярослав Бігун – "Чад" був завербований в спецгрупу НКВС і став агентом-бойовиком. Крім нього в цій бойовій був ще колишній начальник жандармерії у курені Ярослава Білінського – "Бистрого" – "Чабан".

Після цього майор Соколов розповів про все це С. Галушці. Вона зрозуміла, що сталося, внаслідок чого була психологічно зламана. Тепер їй вже не можна було повертатися у підпілля, бо там її могли вбити за зраду. Залишалося лише співпрацювати з МВС. Її ще раз перевербували та направили назад у підпілля з завданням спробувати вивідати місця схованок керівників ОУН(б) [7, 313].

Успіхи майора Соколова в розробці керівників підпілля ОУН(б) були помічені найвищим московським керівництвом. Начальник 1 відділу Головного управління по боротьбі з бандитизмом НКВС СРСР генерал-майор Горшков пропонував начальнику цього управління генерал-лейтенанту Леонтьєву відмітити роботу майора Соколова та нагородити його званням Героя Радянського Союзу "за боротьбу з українсько-німецькими націоналістами" [8, 59-60].

Проте підпілля також не дрімало. Ліквідація двох колишніх крийок Р. Шухевича не пройшла непоміченою, і за розслідування взялася справжня СБ ОУН(б). Після встановлення контакту з підпіллям С. Галушка потрапила до керівника СБ проводу ОУН(б) в Україні М. Арсенича, який, ймовірно, отримав від Р. Шухевича доручення особисто розслідувати ліквідацію двох крийок. М. Арсенич взяв С. Галушку до себе в бункер, де і проводив слідство.

Між тим у серпні 1946 р. МВС УРСР була створена оперативна група з розшуку та ліквідації членів Проводу ОУН(б) в Україні, який самі чекісти називали Центральним проводом ОУН(б). У своїй роботі ця група значну увагу приділяла розшуку М. Арсенича.

В період з серпня по грудень 1946 р. оперативна група проводила агентурно-розвідувальну діяльність за допомогою групи агентів-бойовиків. За час роботи опе-

ративної групи було встановлено та ліквідовано понад 30 функціонерів проводу ОУН(б) в Україні, переважно зв'язкових, охоронців, технічних працівників проводу.

В січні 1947 р. шляхом комбінованих дій оперативної групи та спеціальних груп МВС було встановлено, що в лісі східніше с. Жуків Бережанського району Тернопільської області знаходиться схрон, в якому переховується з невеликою охороною референт служби безпеки проводу ОУН(б) Микола Арсенич – "Михайло".

Після отримання цих даних МВС УРСР було розроблено план чекістсько-військової операції з ліквідації або захоплення М. Арсенича і його охорони. Ліс біля с. Жуків вирішено було заблокувати з метою не допустити втечі підпільників.

21 січня 1947 р. в районі сіл Жуків та Гиновичі розпочалася велика чекістсько-військова операція, в результаті якої 23 січня в 2 км. східніше від с. Жуків один з курсантів полкової школи 290 стрілецького полку внутрішніх військ МВС УРСР помітив на схилі урвища легкий пар та злегка відталу землю.

За цими ознаками було виявлено вентиляційну віддушину бункера.

Курсант направив у отвір віддушини довгий залізний щуп, внаслідок чого всередину схрону впала подушка, якою було закрито отвір віддушини. Оперативники почули звук розбитого посуду, на який впала подушка, за яким встановили приблизне місцезнаходження схрону та входи до нього.

Бункер був негайно заблокований військами, причому в одному метрі від лісової дороги було виявлено добре замаскований вхід, який був відкритий солдатами.

Учасникам ОУН(б), які знаходилися всередині бункера, було запропоновано негайно здаватися та виходити на поверхню.

У відповідь на це з бункера вискочив бойовик та відкрив по оперативній групі вогонь із автомату. Вогнем у відповідь його було поранено, і він впав назад в бункер. Після цього він покінчив із життям – підірвався на гранаті.

Потім М. Арсенич, усвідомивши своє безвихідне становище, пострілами з пістолета застрілював свою дружину "Віру" та зв'язкову Проводу ОУН(б) С. Галушку – "Наталку", після чого облив кerosином всі документи у бункері, підпалив їх та сам застрілювався.

Після того, як пожежу загасили, з бункера було витягнуто трупи двох чоловіків та двох жінок. Їх трупи було пред'явлено затриманим учасникам ОУН(б). У вбитих були впізнані:

1. Арсенич Микола Васильович – "Михайло", він же "Григор", "Максим", "Дем'ян", "Березовський", 1910 р.н., ур. с. Березів-Нижній Яблунівського району Івано-Франківської області, українець, з вищою освітою. Член УВО з 1929 р., потім став членом ОУН. В 1939 р. був в еміграції, повернувся в Україну після 1941 р. Починаючи з 1940 р. працював у референтурі СБ проводу ОУН(б), яку в той час очолював М. Лебедь – "Максим Рубан". У кінці 1941 р. М. Арсенич був призначений С. Бандерою на посаду референта СБ проводу ОУН(б) і займав цю посаду до моменту ліквідації. Брав участь у роботі всіх конференцій та з'їздів ОУН(б).

2. "Віра" – дружина М. Арсенича. Колишня керівник нічної референтури Львівського міського проводу ОУН(б).

3. Стефанія Галушка – "Наталка", зв'язкова Проводу ОУН(б). Була підслана до М. Арсенича з метою схилити його до складення зброї. Однак він її допитував, проводив слідство і не мав наміру виходити з повинною.

Труп четвертого учасника ОУН(б) залишився невпізнаним у зв'язку з тим, що його голова та обличчя були повністю розбиті вибухом гранати, на якій він підірвався.

З бункера було вилучено 2 автомати, 2 пістолети, 1 гвинтівка, 1 друкарська машинка, 1 телефонний апарат а також два мішки документів. Серед них: 14 партійних

квитків ВКП(б), 17 комсомольських білетів, 52 військових білета, 21 червоноармійських книжок, 12 посвідчень уповноважених міліції, 14 посвідчень співробітників МВС-МДБ, 200 довідок різних радянських установ тощо. Окрім того вилучено копії протоколів допитів СБ ОУН(б) та списки осіб, вбитих СБ приблизно на 1000 осіб, особисті записи М. Арсенича, інструкції щодо роботи СБ ОУН(б), листи та інші документи.

Трупи вбитих М. Арсенича та його дружини "Віри" були доставлені до Управління МВС по Львівській області, де їх впізнали колишні члени проводу ОУН(б) в Україні Петро Дужий – "Аркадій" та Михайло Степаняк – "Сергій", про що були складені відповідні акти [3, 67-71].

А. Русначенко встановив, що спецповідомлення про загибель М. Арсенича за підписом міністра МВС СРСР С. Круглова було надіслане Молотову та Берії [7, 313].

Таким чином, після понад двох років розшуків співробітникам МВС УРСР вдалося вбити М. Арсенича. На сьогодні досі невідомо, де саме похований М. Арсенич. Ймовірно, документи про це містилися в документах МВС УРСР, а нині, скоріше за все, вони зберігаються в архіві МВС України.

Загибель М. Арсенича сильно занепокоїла керівників підпілля ОУН(б). Член проводу ОУН(б) в Україні Василь Кук – "Леміш" у листі до керівника проводу ОУН(б) на Північно-західних українських землях Богдана Козака – "Вівчара" писав: "План славної пам'яті друга Михайла надіслати вам допомогу та самому побачитися з Вами влітку – не збувся, у зв'язку з його смертю. Немає зараз нікого, хто міг би хоча б частково поповнити не-

поправну втрату, що спіткала організацію через загибель славної пам'яті друга Михайла" [2, 20].

Наказом № 3/52 Головного командира УПА полковника В. Кука – "Василя Ковалю" від 12 жовтня 1952 р. М. Арсеничу було посмертно присвоєне військове звання генерала контррозвідки [4, 281].

Щодо діяльності СБ ОУН(б), яку очолював М. Арсенич, то вона і досі викликає серйозні розбіжності в оцінках як у професійних істориків, так і у громадськості. В останні чимало було опубліковано чимало документів про жорстокі методи роботи як СБ ОУН(б), так і радянської влади. У цьому протистоянні загинуло чимало невинних людей.

Залишається сподіватися, що з плином часу це питання буде детально досліджене вченими і належно висвітлено у наукових працях, що дозволить надати виважену та компетентну оцінку непростим подіям нашого минулого.

1. ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 4. 2. ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 8. 3. ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 65. 4. ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 40. 5. ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 47. 6. Дашкевич Я., Кук В., Бойко В., Посівнич М. Про Генерала Тараса Чупринку (Романа Шухевича). – Львів, 2006. 7. Русначенко А.М. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940-50-х роках. – К.: Унів. вид-во "Пульсари", 2002. 8. Сергійчук В. Тавруючи визвольний прапор. – К., 2006. 9. Содоль П. Українська повстанча армія, 1943-1949. Довідник. – Нью-Йорк, 1994. 10. Сусік Д. З любові до свого народу. Спогади. – Львів, 2006.

Надійшла до редколегії 03.04.09

К. Ніколаєць, докторант

СТАНОВЛЕННЯ БАГАТОПАРТІЙНОСТІ В УРСР У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 80-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ: ІСТОРІОГРАФІЯ

У статті проаналізовано наукові дослідження, присвячені висвітленню становлення багатопартійності в УРСР у другій половині 1980-х років.

The author is analyses scientific researches about rise of political parties of Ukraine during two half of 1980s.

Певна лібералізація суспільно-політичного життя в СРСР в умовах "перебудови" призвела до зміни партійної системи УРСР. Перехід від однопартійної системи до багатопартійної проходив в умовах боротьби між прихильниками комуністичної ідеології та представниками українського національного руху. Економічні ознаки у визначенні спрямування політичної діяльності партій в Україні наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років ще не були виражені досить яскраво, а сама багатопартійність стала результатом політичного вираження прагнення української політичної еліти та більшості населення України до відновлення державної незалежності. У дослідженнях істориків, соціологів, політологів цей процес отримав широке висвітлення в умовах зміни історіографічної ситуації в республіці. Історіографічний аналіз цих публікацій до останнього часу практично не проводився. Тому метою даної публікації є визначення стану дослідження процесу становлення багатопартійності в Україні наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років.

Загальною особливістю висвітлення діяльності політичних партій тривалий час було те, що дослідники здійснювали їх типологізацію швидше на підставі їхніх декларованих статутів, аніж на підставі врахування сукупності ознак партійного процесу. Тому поняття про реальний стан партійного життя здебільшого відображало ідеальну модель, довільно запозичену в західній партіології. Стан партійної думки в Україні ґрунтувався в основному на порівнянні програмних документів партій за схемою загального дослідження. Тому характеристика українських партій та партійної системи на основі

досягнень існуючих партіологічних досліджень не дає цілісного уявлення про цей феномен, далека від повного і завершеного відображення його істотних ознак.

Вивчення процесу становлення багатопартійності в Україні у другій половині 1980-х – на початку 1990-х років у вітчизняній та зарубіжній історіографії йшло, певною мірою, у різних напрямках. Проблема становлення багатопартійності в Україні тривалий час залишалася надзвичайно актуальною оскільки гостра політична боротьба щодо вибору магістральних шляхів розвитку України потребувала всебічного осмислення досвіду і наукового прогнозування розвитку багатопартійної системи, яка знаходилася на початковому етапі формування. Актуальність вказаної проблеми визначалася важливістю вивчення основного змісту діяльності політичних партій: здобуття політичної влади в державі та реалізація своїх програмних завдань конституційними шляхами, через систему демократичних форм, засобів і методів боротьби. Велику зацікавленість викликало з'ясування механізму діяльності партій, їх взаємодії з органами державної влади. Проблеми вивчення громадських організацій і політичних партій взаємопов'язані, оскільки часто трапляється, що громадські об'єднання перетворюються на політичні партії у випадку необхідності продовжувати боротьбу іншими засобами або відносною віддаленості мети такої боротьби.

На думку окремих дослідників витоками багатопартійності можна вважати осередки дисидентів "шестидесятників" [3, 140-159]. Відповідно до суджень вітчизняних вчених головною причиною відродження багатопар-